

Тельвак В.

Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – К.; Дрогобич: Вимір, 2008. – 494 с.

Бурхливий поступ грушевськознавства останніх десятиліть, викликаний стрімким розширенням джерельної бази, уможливив появу низки синтетичних праць про життя та діяльність видатного українця, в яких не лише підсумовано здобутки попередніх поколінь істориків, але й звернуто увагу читача на теми, що донедавна перебували на маргінесі дослідницької уваги. Серед останніх, як слушно вказує у вступі до книги автор, була й проблема рецепції творчої спадщини Михайла Грушевського наукою його доби. Тут загальноприйнятим було переконання, сформульоване ще на початку XX ст. Іваном Франком та підтримане сучасними дослідниками-грушевськознавцями, що феномен Грушевського-науковця достатньо фрагментарно приваблював його сучасників, котрі значно жвавіше реагували на його громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність. Традиційним стало твердження, що ознаки більш-менш системного звернення до творчої спадщини видатного вченого почали проявлятися лише починаючи з 1960-х рр., із започаткуванням у діаспорному українознавстві самостійної міждисциплінарної галузі – грушевськознавства.

Поставивши під сумнів ці тези, автор, у першу чергу, звернув увагу на проблему розширення джерельної бази і у цій сфері його здобутки є чи не найбільш вагомими. Як свідчать рясні підрядкові посилання та додана до книги змістовна бібліографія, В.Тельвак опрацював значне коло архівного та друкованого матеріалу, де в тій чи іншій мірі відобразилася специфіка сприйняття творчої спадщини М.Грушевського його сучасниками. Особливу увагу автор звернув на історичну періодику кінця XIX – першої третини XX ст. – не тільки українську, але й російську, польську, чеську, німецьку, французьку, англійську, американську, виявляючи численні невідомі сучасному досліднику рецензії на праці видатного вченого. Саме їх чисельність та змістова розмаїтість і дозволили В.Тельваку реконструювати складну проблему сприйняття творчих ідей М.Грушевського наукою його доби з урахуванням національної своєрідності та різних ідеологічних, інтелектуальних контекстів.

Обравши хронологічно-проблемний принцип викладу матеріалу, автор послідовно, у п'яти розділах, вивчає проблему рецепції творчості М.Грушевського від перших відгуків на його дебютні наукові праці до некрологів, котрими українська та світова громадськість відгукнулася на трагічну звістку з Кисловодська. У першому розділі відтворено особливості сприйняття сучасниками перших наукових праць М.Грушевського, написаних під час студій у Київському університеті. В.Тельвак аргументовано демонструє, що, незважаючи на перші кроки в науці, талановитий учень В.Антоновича був помічений далеко за межами київського наукового осередку, в якому він зростав. На ранні праці М.Грушевського відгукнулися як українські, так і російські та польські дослідники, які у своїх критичних оглядах заклали традиції інтерпретації його творчих ідей.

У другому, одному з найбільших у книзі, розділі В.Тельвак досліджує проблему сприйняття в науці кінця XIX – початку XX ст. львівського періоду творчості М.Грушевського. На численних прикладах автор демонструє розширення та поглиблення тогочасної грушевськознавчої рефлексії в національному, ідеологічному та історіографічному вимірах. Читач отримувє можливість простежити, як під впливом зростаючої суспільно-політичної активності М.Грушевського помітно збільшувалася ідеологізація його творчості в українському, а також у російському та польському інтелектуальному просторах, а суто історіографічні дискусії нерідко забарвлювалися у тони гострої політичної полеміки.

Значною новизною у цьому розділі відзначається друга його частина, присвячена практично невідомій у грушевськознавстві проблемі обговорення західноєвропейськими науковцями німецькомовного першого тому «Історії українського народу». Автор на багатьох прикладах показав, що завдяки цілеспрямованій популяризаторській діяльності М.Грушевського, із національною моделлю українського минулого ознайомилися польські, чеські, румунські та німецькі науковці. І хоча полеміка, яка розгорнулася в європейській історичній науці довкола поглядів львівського професора, продемонструвала численні труднощі у сприйнятті запропонованої ним концепції, утім саме це обгово-

рення дало поштовх до формування модерного українознавчого дискурсу в європейській славістиці.

Ще один зауважений автором цікавий сюжет стосується проблеми публічного та приватного сприйняття праць М.Грушевського українськими інтелектуалами напередодні Першої світової війни. В.Тельвак показує, що зростаюча критичність у сприйнятті громадсько-політичної діяльності видатного вченого по обидва боки надзбручанського кордону викликала появу скептичних ноток в оцінках його історіографічної творчості. Утім, цей скептицизм подибуємо лише у приватному спілкуванні тогочасних опонентів М.Грушевського, і тільки загострення особистих та групових конфліктів усередині українського політикуму, що нерідко набувало форми гострої полеміки на шпальтах тогочасної періодики, удоступнює критичні оцінки для широкого загалу. На жаль, автор лише окреслив цю проблему, відклавши її докладне опрацювання.

Третій розділ об'єднує грушевськіану трьох різних періодів – часів заслання, революційної доби та років еміграції. Об'єднуючи ці різні періоди біографії М.Грушевського, автор керувався ідеєю про подібність умов творчої праці видатного вченого у це десятиліття, що наклало свій відбиток і на особливості її реценції. Остання полягала, як твердить В.Тельвак, у зростаючій ідеологізації творчої спадщини М.Грушевського, сприйнятті сучасниками його історичних концепцій як ідеологічного обґрунтування суспільно-політичної та державотворчої діяльності. Ілюструючи останню тезу, автор показує стрімке наростання ідейної критики творчості симбірського засланця в роки Першої світової війни, передусім у російській та польській публіцистиці, де відбувалася неухильна й систематична демонізація постаті М.Грушевського. Натомість, в українських колах переслідування вченого в роки війни сприяло витворенню його героїчного образу, що у численних дописах з приводу п'ятдесятиліття діяча у 1916 р. знайшло символічне відображення в тезі про «батька Грушевського» – загальноновизнаного лідера українства як у науковому, так і у громадсько-політичному та моральному вимірах.

Доба Центральної Ради – чи не найповніше досліджений період життя та діяльності її голови. Поряд із відомими фактами творчої біографії М.Грушевського 1917–1918 рр., автор віднаходить та аналізує малознані свідчення звернення сучасників – не лише українців, а й росіян, поляків і чехів – до його наукової праці та публіцистики. Тут особливо цікавою є зауважена В.Тельваком полеміка прихильників малоросійської орієнтації з історичними концепціями видатного вченого.

Еміграційні роки М.Грушевського, як справедливо вказує В.Тельвак, на сьогодні досліджені чи не найменше. Тому вагомим кроком для реконструкції майбутніми дослідниками цілісної картини життя та діяльності видатного історика в 1919–1923 рр. є наведені у книзі факти обговорення його творчості. Поряд із відомими у грушевськознавстві дискусіями довкола публіцистичних виступів ученого в українській періодиці, ми дізнаємося про особливості сприйняття його науково-організаційної та дослідницької праці в Українському соціологічному інституті з боку французьких, італійських та американських славістів.

Реценція останнього десятиліття творчої діяльності М.Грушевського розглянута у четвертому розділі. Ця доба життя видатного діяча на сьогодні має надзвичайно розлогу джерельну та історіографічну літературу. Тим цікавіше виглядають авторські знахідки стосовно особливостей сприйняття наукової спадщини вченого в науці другої половини 1920-х – початку 1930-х рр., що суттєво збагачує відому на сьогодні картину останньої доби його життя. У фокусі авторської уваги цілком справедливо перебуває проблема становлення та еволюції радянської грушевськіани. Покликуючись на доробок своїх попередників, В.Тельвак на широкому тлі ідеологічних, історіографічних та академічно-інституційних процесів, котрі відбувалися у країні, узагальнює оцінки спадщини М.Грушевського з позиції радянського марксизму. Особливе зацікавлення читача тут викликає помічена автором неоднорідність полемічного поля радянського суспільствознавства у сприйнятті ідей київського академіка, що полягала у більшій об'єктивності та прихильності оцінок російських марксистів, порівняно з українськими суспільствознавцями. Зауважимо, що порушена автором проблема є надзвичайно складною та вочевидь претендує на самостійне ґрунтовне дослідження, тож наведені у книзі висновки подекуди вимагають додаткової аргументації.

Цікавими є спостереження автора щодо сприйняття українською національною інтелігенцією творчої спадщини М.Грушевського як на Наддніпрянщині, так і в Галичині

й на еміграції. Автор переконливо демонструє те, як історіографічний доробок видатного вченого поступово перетворювався в очах його співвітчизників на загальнонаціональне інтелектуальне надбання, що поряд із визнанням вимагало й усебічного осмислення та полемічного обговорення. Останню тезу автор аргументовано ілюструє на прикладі ювілейних публікацій, котрі з'явилися з приводу шістдесятиліття М.Грушевського.

Цілковитою новизною у цій частині праці відрізняється реконструйована автором проблема рецепції творчої спадщини М.Грушевського в польському, чеському, французькому, німецькому та російському емігрантському інтелектуальних середовищах. Ураховуючи внутрішні закономірності розвитку європейських історіографічних шкіл, В.Тельвак показує особливості звернення їх представників до спадщини видатного вченого, яка, починаючи з другої половини 1920-х рр., набувала рис класики українознавства у західному слов'янознавстві.

Остання частина праці присвячена аналізу посмертної грушевськіани, що з'явилася протягом середини – другої половини 1930-х рр. Автору вдалося віднайти велику кількість невідомих сучасним дослідникам некрологів та мемуарних публікацій в українській і західній періодиці, що дало можливість відтворити масштабність процесу осмислення цієї трагічної події. Поряд із некрологами, В.Тельвак докладно зосереджується на аналізі перших спеціальних студій, присвячених дослідженню різноманітних аспектів творчої спадщини М.Грушевського. Це дало дослідникові підстави переконливо твердити, що саме 1930-ті рр. стали періодом становлення грушевськознавчих студій, котрі, на жаль, були перервані вибухом Другої світової війни та відродилися вже у 1960-х рр. у діаспорному українознавстві.

У висновках, у розрізі всієї теми, підбито підсумки дослідження. Використовуючи метод історіографічного моделювання, автор узагальнює наведений у книзі матеріал за критерієм національних традицій грушевськознавчої рефлексії. Завдяки такому підходу, читач отримує можливість краще зрозуміти особливості рецепції творчості М.Грушевського в українському, російському, польському, чеському та західному інтелектуальних середовищах. Незважаючи на масштабність проведеної роботи, дослідник закликає не ставити крапку у подальших студіях над проблемою сприйняття спадщини М.Грушевського його сучасниками, слушно вказуючи на подальші перспективи у розробці цієї цікавої проблеми.

Загалом, рецензована монографія справляє позитивне враження як в аспекті методологічному (чітке визначення термінологічних і концептуальних засад), так і щодо практики дослідження (широта охоплених проблем і кола зауважених джерел та літератури). Також слід відзначити розлогу бібліографію до книги, де наведено не лише джерела та літературу стосовно досліджуваної тематики, але й загалом важливіші опрацьовані історіографічної проблематики, що стосуються кінця XIX – першої третини XX ст. Це значно полегшує зацікавленому читачеві ознайомлення з контекстом порушених у книзі питань.

Поряд із позитивами доцільно звернути увагу автора на деякі проблемні моменти. Так, фактографічна насиченість книги своїм слабким місцем має деяку описовість стилю та не завжди достатню аналітичність у висновках, котрі, на нашу думку, слід було б поглибити у розділах, де якраз і подати систематизацію й аналіз матеріалу, що досліджується, а не залишати цю процедуру лише для загальних підсумків. Утім, це зауваження методичного характеру не змінює загального позитивного враження від рецензованої книги, котра, на наш погляд, є корисним надбанням сучасної грушевськіани та сприятиме подальшій популяризації постаті Михайла Грушевського серед широкого читачького загалу.

Я.С.Калакура (Київ)